

Dva modely politicky organizovaného vzťahu spoločnosti a prírody: Industriálna a environmentálna demokracia

Doc. Mgr. Richard Šťáhel, PhD.

Filozofický ústav SAV, v.v.i.

11. novembra 2022

Demokracia ako normatívny koncept

- Princíp del'by a kontroly moci (stanovenie limitov moci)
- Systém brzd a protiváh (ideál rovnováhy všetkých druhov moci)
- **Princíp rovnosti** (všetkých občanov pred zákonom, v prístupe k verejným funkciám – odhliadnutie od nerovností plynúcich z pôvodu, sociálneho postavenia, veku, pohlavia, vzdelania, náboženskej, etnickej a rasovej príslušnosti, atď.)
- **Systém slobôd** (osobná sloboda, sloboda pohybu a pobytu, sloboda myslenia, svedomia náboženského vyznania a viery, sloboda prejavu + právo na informácie, právo vyjadrovať svoje názory slovom, písmom, tlačou, obrazom... Právo slobodne sa združovať a zhromažďovať...

Reálne existujúce demokracie

- Čelia čoraz častejšej kritike
- Tá vychádza z rozličných hľadísk pričom poukazuje:
 - na nesúlady, resp. rozpory medzi normatívnym konceptom demokracie alebo ústavnou demokraciou a reálnymi politickými režimami tzv. liberálnej demokracie
 - na neschopnosť riešiť akútne spoločenské problémy a krízy demokratickými procedúrami (prinášať riešenia s väčšinou podporou)
- Trhová, konzumná, korporátna, oligarchická či industriálna demokracia

Environmentálna politická filozofia

- Všetky ľudské aktivity majú **environmentálne predpoklady** a sú limitované konečnosťou planetárneho systému
- Všetky ľudské aktivity (hospodárske, technologické a sociálne politiky) majú **environmentálne dôsledky**
- Existencia a forma akéhokoľvek politického systému je **determinovaná environmentálnymi podmienkami** (Montesquieu, Rousseau)
- Ak je **právo na život** základným ľudským právom, tak predmetom politického myslenia musia byť aj **predpoklady života – sociálne aj environmentálne** = stabilná klíma, dýchatelný vzduch, pitná voda, pôda a lesy (biodiverzita) a prístup k nim

Slobody verzus rovnosti

- Tradičný vnútorný rozpor ústavnej demokracie
- V trhovo-konzumnej spoločnosti prehlbovaný o environmentálny aspekt
- Slobody redukované na slobodu konzumu a slobodu podnikania (chýbajú mechanizmy limitujúce veľkosť spotreby a zisku/majetku)
- Rast konzumu a zisku v uzavretom systéme planéty je možný iba za cenu prehlbovania nerovnosti v prístupe k zdrojom (života)
- Nielen sociálne (Rousseau), ale aj environmentálne nerovnosti po prekročení určitej úrovne znemožňujú občiansku spoločnosť (právnu a politickú rovnosť), a tým aj politickú demokraciu

Industrialismus (R. Morrison)

- ...“a system for maximizing production and consumption, the basic organizing principle of our civilization”

(Morrison, Roy, *Ecological democracy*, Boston: South End Press 1995, p. 25)

- “Industrialism is ... a comprehensive system of social relations shaped by industrial reality; a psychology that makes repression a virtue and defines accommodation to the intolerable as normal; an ideology based on the interlocking principles of hierarchy-progress-technique; and a complex myth that defines our values, and shapes our feelings and behaviour.”

(Morrison, Roy, *Ecological democracy*, Boston: South End Press 1995, p. 30)

Industriálna demokracia (H. Skolimowski)

- „Industriálna demokracia v skutočnosti už nie je demokraciou. Prínajmenšom je to snaha o demokraciu v rámci jedného národa a často na úkor ostatných národov, i keď len nepriamo, cestou komplikovaných spoločensko-ekonomických mechanizmov a faktorov. Takáto forma demokracie si nezaslúži meno demokracia, pretože nevedie k rozširovaniu slobody, ale len k novým formám otroctva medzi národmi.“

(Skolimowski 2006, 241)

Industriálna demokracia

- Formálne zachováva demokratické inštitúcie a procedúry
- Záujmy priemyslu a korporácií nadraduje záujmom občanov i všetkého živého
- Modernizácia je stotožňovaná s industrializáciou
- Industrializácia je hierarchická, centralizačná, direktívna (vyžaduje technologickú disciplínu, ktorá vylučuje občiansku participáciu – „demokracia končí na bráne fabriky“)
- Prakticky vylučuje občianske cnosti a vytláča ich nielen z verejného diskurzu, ale aj zo systému výchovy a vzdelávania
- Ten musí byť podriadený potrebám a záujmom priemyslu

Vzťah „prírody“ a „spoločnosti“

- Prírodu redukuje na suroviny vhodné na priemyselné spracovanie („zhodnotenie“)
- Komodifikuje a komercializuje všetky zložky životného prostredia (voda, pôda, lesy, rastlinné a živočíšne druhy (a ich DNA) – ešte aj národné parky ako turistické, teda komerčne využiteľné destinácie)
- Ťažobný priemysel, priemyselné poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov menia krajinu, pôdu, chemické zloženie hydrosféry a atmosféry v rozsahu porovnateľnom s geologickými silami (antropocén)
- Prírodu tiež chápe ako skládku s nekonečnou absorpčnou kapacitou
- Sociálne a environmentálne dôsledky industrializácie chápe ako externality – dodatočné náklady

Implicitné predpoklady

- Príroda (životné prostredie – dostatok vody, dýchatelný vzduch, ozónová ochranná vrstva, klimatická stabilita, atď.) ako samozrejmosť
- Príroda ako nemenná scéna ľudských dejín (vychádza ešte z mýtických a náboženských obrazov sveta)
- Príroda ako niečo vonkajšie, oddelené, opozitné spoločnosti
- Právo na využívanie všetkých dostupných prírodných zdrojov, rovnako ako právo na znečisťovanie
- Možnosť trvalého rastu výroby a spotreby (imperatív rastu).

*“Anyone who believes exponential growth
can go on forever on a finite planet is either
a madman or an economist.”*

- Kenneth Boulding

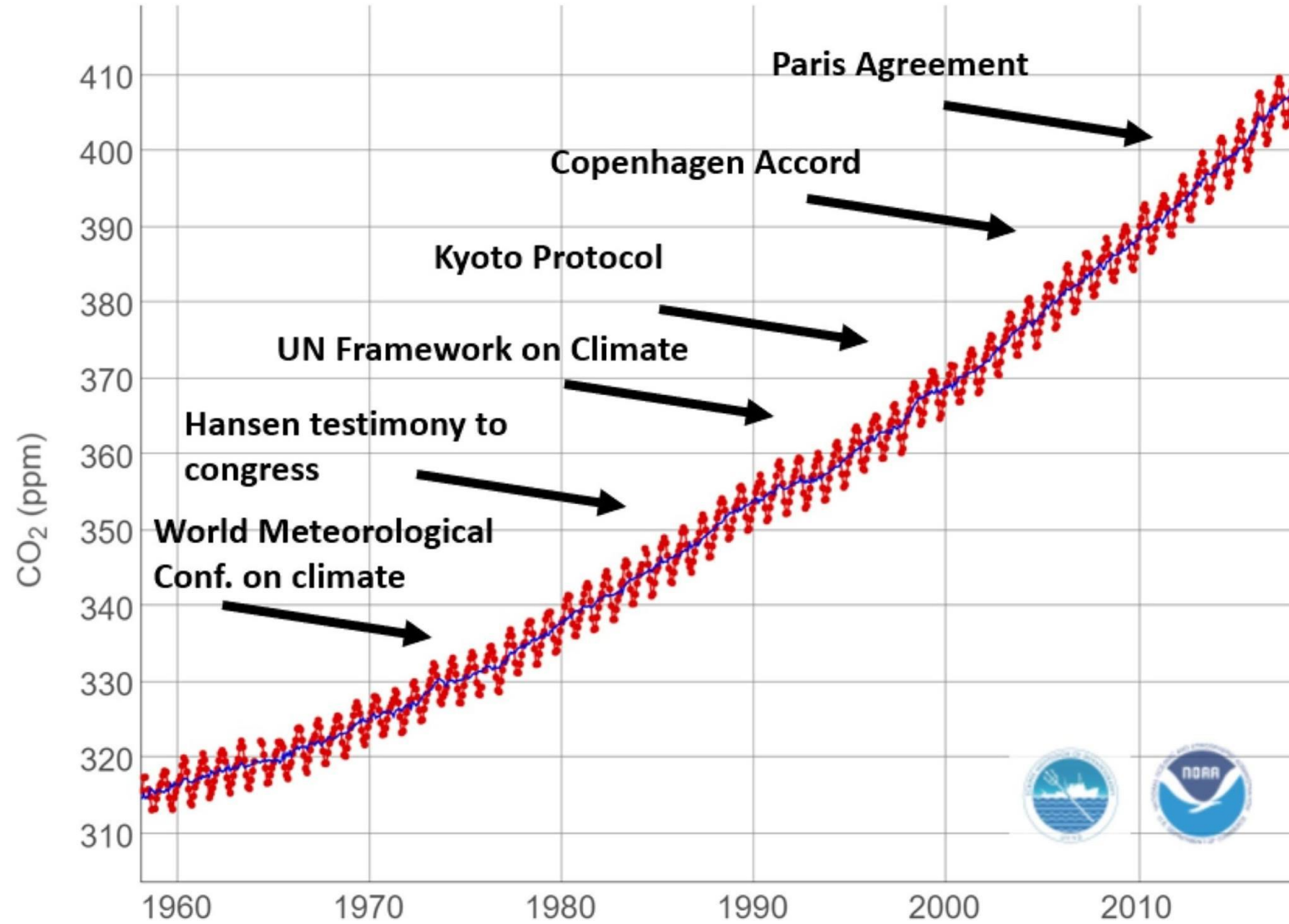
Imperatív rastu verzus hranice (limits) rastu

- „Ekologická rovnováha vyznačuje absolútnu hranicu rastu“ (Habermas 2000, 57).
- Mnohé nasvedčuje tomu, že k príčinám súčasnej krízy patrí práve to, že rast – populácie, produkcie i produktivity – naráža na túto absolútnu hranicu.
- J. Habermas: rast výroby, produktivity aj počtu obyvateľov je základný systémový imperatív kapitalizmu (Habermas 2000, 57 – 58)
- takže „kapitalistické spoločnosti nemôžu obmedzovať imperatívy rastu bez toho, že by sa vzdali princípu svojej organizácie“ (Habermas 2000, 59)

Kariéra, voľný čas a spotreba...

- Jednou z črt i podmienok **povojnového triedneho kompromisu**, rovnako ako legitimacy politických elít a nimi presadzovaných politík, bola **depolitizovaná verejnosť**, teda **prevažne politicky neangažovaná väčšina orientovaná na kariéru, voľný čas a spotrebu** (Habermas 2000, 52).
- „Necitlivosť trhovohospodárskeho systému voči jeho externým nákladom, **presúvaným na sociálne a prírodné okolie**, naďalej u nás lemuje cesty krízového ekonomického rastu so známymi nepomerami a marginalizáciami vo vnútri, s ekonomickým zaostávaním, ba smerovaním späť, teda s barbarickými životnými pomermi, kultúrnym vyvlastňovaním a hladomorom v krajinách tretieho sveta, a v neposlednom rade s **celosvetovými rizikami poškodzovania prírody**.“ (Habermas 1999, 179)

Mauna Loa Monthly Averages

Environmentálna demokracia ako (utopický) ideál

- Industriálna demokracia nedokáže účinne kontrolovať, nieto ešte limitovať ekonomickú a technologickú moc – často slúži skôr len na (dodatočnú) legitimizáciu a/alebo legalizáciu rozhodnutí v prospech ekonomickej a technologickej moci
- Koncept environmentálnej demokracie predpokladá možnosť obrátenia takto politicky organizovaného vzťahu spoločnosti a prírody
- „Poznanie, vôľa a moc sú kolektívne, a taká musí byť aj ich kontrola. Tá môže prislúchať ich verejnej moci, teda môže byť len politická, a to vyžaduje trvalosť širokého konsenzu vychádzajúceho zdola.“

(Jonas 2011, 906)

Základné tézy environmentálnej demokracie

- Zachovanie idey kontroly a deľby moci
- Rozšírenie mechanizmov kontroly a deľby moci aj na ekonomickú a technologickú moc
- Zachovanie idey rovnosti (občanov/l'udí)
- Rozšírenie rovnosti pred zákonom a v prístupe k verejným funkciám o prístup k základným zdrojom života (environmentálne životné minimum)
- Nadradenie imperatívu udržateľnosti nad imperatív rastu
- Environmentálne práva sú predpokladom všetkých ostatných práv

Prvky environmentálnej demokracie

- Komunalizmus (Bookchin)
- Participatívna demokracia (participatívne rozpočty samospráv)
- Ekonomická demokracia (družstevníctvo, podiel zamestnancov na riadení podnikov)
- Cirkulárna ekonomika, Degrowth, Zero-growth
- Demokratická kontrola technologických mocenských subjektov
- “In an ecological democracy, all aspects of technology – its use, its control, its spread – and the specific manifestations of given technologies are thus subject to social control and democratic choice.”

(Morrison, Roy, *Ecological democracy*, Boston: South End Press 1995, p. 227)

Eko-demokracia ako kozmokracia

- „Ľudské systémy musia byť v súlade s prírodnými systémami. Blahobyť ľudstva by mal byť podporovaný zároveň s blahobytom iných druhov.“

(Skolimowski 2006, 241)

- Pravá demokracia je ekokracia alebo ekodemokracia, ktorá je rozšírením princípov demokracie na medzinárodnú a medzidruhovú úroveň ako ďalší stupeň vo vývoji demokracie.
- Ideu demokracie treba zovšeobecniť natoľko, že bude rozšírená na všetky bytosti, čím by sa z ekodemokracie stala kozmokracia.

(Skolimowski 2006, 242)

Biocentrické verzie

- Kozmokracia (Henryk Skolimowski)
- Demokracie Zeme (Vandana Shiva)
- Nové formy inter-druhovej politiky, (politického) zastúpenia mimo-ľudských (non-human) foriem života (Anthony Burke, Stefanie Fishel)
- Rozširovanie okruhu subjektov, ktorých sa týka demokratická deliberácia (zvieratá, rieky, hory, atď.)
- Značná časť ľudskej populácie má ale problém akceptovať čo i len rovnosť všetkých ľudí a priznať im rovnaké práva a slobody ako sebe

Východiská environmentálnej demokracie

- Koncept environmentálnej demokracie vychádza z poznania:
 - konečnosti zdrojov dostupných pre rozvoj spoločnosti
 - zraniteľnosti planetárneho systému (nielen klimatického systému)
 - Existenčnej závislosti akejkoľvek organizovanej ľudskej spoločnosti na kvalite životného prostredia (nielen klimatickom režime)
 - Dostupnosti a kvality základných predpokladov života (dýchateľný vzduch, voda, potrava, prístrešie, územie so znesiteľnou klímou) ako základnej otázky politického myslenia

Imperatív (environmentálnej) udržateľnosti

- „Konaj tak aby sa následky tvojho konania zlučovali s trvaním skutočne ľudského života na Zemi.“ (Jonas 1997, 35)
- Stabilná klíma, dýchateľný vzduch, pitná voda, pôda a lesy (biodiverzita) musia byť chápané a chránené ako verejné statky a základné zdroje života jednotlivcov i spoločnosti.
- Práva a povinnosti musia byť rámcované dostupnosťou týchto zdrojov
- Osobné slobody (vrátane slobody cestovať, konzumovať či podnikáť) musia rešpektovať sociálne a environmentálne podmienky (moja sloboda končí tam kde začína sloboda iného)
- Delegitimizácia imperiálneho spôsobu života (zvyšovanie životnej úrovne na úkor iných ľudí/spoločností) (Brand and Wissen)

Environmentálne práva (podľa OSN) – 1948

„Každý má **právo na život**, slobodu a osobnú bezpečnosť.“

(Všeobecná deklarácia ľudských práv, čl. 3)

„Každý má **právo na životnú úroveň** zabezpečujúcu jemu i jeho rodine zdravie a blahobyt **vrátane potravy, šatstva, bývania**, lekárskej starostlivosti a nevyhnutných sociálnych opatrení; má právo na zabezpečenie v nezamestnanosti, v chorobe, pri pracovnej nespôsobilosti, pri ovdovení, v starobe alebo **v ostatných prípadoch straty zárobkových možností, ktoré nastali okolnosťami nezávislými od jeho vôle.**“

(Všeobecná deklarácia ľudských práv, čl. 25, ods. 1)

Environmentálne práva (podľa OSN) – 1972

- *United Nations Conference on the Human Environment* (Stockholm 1972)
- Správa z tejto konferencie uvádza, že životné prostredie je jednou z nevyhnutných podmienok základných ľudských práv, vrátane samotného práva na život (“**even the right to life itself**”)
- Požiadavky na **čistý vzduch, vodu, prístrešie a zdravie** správa označuje ako nepopierateľné potreby a práva človeka (“**undeniable needs and rights of man**”)
- Ochranu a zlepšovanie životného prostredia správa označila ako povinnosť všetkých vlád (“**obligation of all governments**”)

Právo na priaznivé životné prostredie (2022)

- Trojitá kríza (klimatická kríza, kríza biodiverzity, kríza znečistenia) ohrozuje dostupnosť základných ľudských práv
- Doterajší prístup štátov globálneho Severu má znaky klimatického či environmentálneho apartheidu
- 28. júla 2022
- Valné zhromaždenie OSN (161 štátov za, 8 sa zdržalo alebo nehlasovalo) schválilo rezolúciu, ktorá deklaruje prístup z čistému, zdravému a udržateľnému prostrediu ako univerzálne ľudské právo (**“access to a clean, healthy and sustainable environment as a universal human right”**)

Ak by sa environmentálne práva brali vážne...

Všetky verejné i súkromné aktivity
by museli prejsť testom zlučiteľnosti ich dôsledkov
s environmentálnou udržateľnosťou

–

teda primárnym verejným záujmom

Kultúra (neobmedzeného) rastu
by ustúpila kultúre limitov

Problémy a rozpory

- Demokratizácia vs potreba komplexne vzdelaných expertov (schopných pochopiť mieru rizík a nájsť na ne adekvátnu odpoveď / demokracia vs meritokracia/expertokracia)
- Decentralizácia/komunalizácia vs bezpečnosť komunit (v klimatickom režime antropocénu s nedostatkom základných zdrojov)
- Decentralizácia vs potreba koncentrácie výskumných kapacít a zdrojov na pochopenie a zvládnutie komplexných rizík antropocénu)
- Právo na zachovanie kultúrnej a politickej identity (existujúcich spoločností) vs potreba presídlenia možno až tretiny svetovej populácie (ak platí primát práva na život a práva na priaznivé životné prostredie)

Ďakujem za pozornosť!